



UPPSALA
UNIVERSITET

Herman Bergmans Konstgjuteri

ett ordnings- och förteckningsarbete

Wille von Platen

Institutionen för ABM
Uppsatser inom arkivvetenskap ISSN 1651-6087
Magisterexamensarbete, 15 högskolepoäng, 2011, nr 95

Författare/Author

Wille von Platen

Svensk titel

Herman Bergmans Konstgjuteri – ett ordnings- och förteckningsarbete

English Title

Herman Bergman's Foundry – the work of arranging and cataloguing archives

Handledare/Supervisor

Marie Steinrud

Abstract

This examination paper is the account for the author's work while arranging and registering the business archives and business records of the Herman Bergman's Foundry in Stockholm, Sweden. It is part of the one year Masters program in Archival Science at the University of Uppsala. The records are from the beginning of the 1900s to the 1970s. Most of the business archives are from the 1940s to the 1950s. They contain correspondence with Swedish sculptors and press cuttings. The archives include glass plates and photographs that depict the works created at the foundry. Decisions and motivations made during the process are treated in the paper. The author discusses availability and the weeding of business archives.

Ämnesord

förteckningsarbete, företagsarkiv, konstgjutning, glasnegativ

Key words

Archival arrangement, Business archives, Foundry, Glass plate

Innehållsförteckning

Inledning	5
Historik	6
Arkivet	7
Arkivskemman	8
Ingångar	10
Förteckningsarbetet	12
A Protokoll	12
B Utgående brev	12
C Diarier	12
D Register	13
Sökväg in i beställningssedlarna	13
E Inkomna brev	14
F Ämnesordnade handlingar	14
Herman Bergmans privata handlingar	15
Andra handlingar ordnade efter ämne	15
G Räkenskaper	16
Verifikationer	17
Utgående fakturor	17
K Fotografier	17
Innehållet i det fotografiska materialet	18
Fotokuvert	18
Sökvägar in i fotomaterialet	19
Hanteringen av glasplåtarna	20
L Egna trycksaker	20
Ö Övrigt	21
Pressklipp	21
Metallföremål	21
Leverantörskataloger	22
Gallring	23
Tillgänglighet	25
Sammanfattning	27
Käll- och litteraturförteckning	29
Tryckt material	29
Otryckt material	30
Intervjuer	30
Elektroniska källor	30

Inledning

Som examensarbete för magisterprogrammet i arkivvetenskap vid Uppsala universitet har jag förtecknat Herman Bergmans Konstgjuteri AB:s arkiv. I denna PM redogör jag för det praktiska arbetet att ordna och förteckna arkivet samt för de arkivteoretiska avväganden jag har fått göra. Våren 2011 bad gjuteriet Stockholms stadsarkiv att ta hand om arkivmaterialet för att det skulle kunna bevaras på ett mer långsiktigt sätt. Det ville få allt bättre ordnat vilket skulle underlätta för en eventuell historieskrivning om företaget. I arkivet finns handlingar från början av 1900-talet fram till 1970-talet, med tyngd på 1940- och 1950-talen. Det bestod bland annat av affärspapper, brev till och från företaget och ägaren Herman Bergman samt glasplåtar och fotografier. Det tog fem veckor att förteckna arkivet och arbetet påbörjades i april 2011.

För att ge en bild av de handlingar som ingår i arkivet börjar jag med att beskriva företagets historia. Sedan fortsätter jag med en beskrivning av skicket arkivet var i när det kom in till Stadsarkivet. Efter det redogör jag för hur arkivmaterialet delades upp enligt det allmänna arkivschema som jag valde att använda. Arkivets forskningspotential, gallring och tillgänglighet tas också upp i arbetet.

Mycket bakgrundsinformation om företaget fick jag genom två av de tidigare ägarna. Jean Minnet intervjuade jag på gjuteriet och Ingvar Gunnars samtalande jag med via telefon. Mera arkivhandlingar från Herman Bergman och hans familj finns på handskriftsavdelningen på Göteborgs universitetsbibliotek. Där kan man bland annat finna ett utkast till en självbiografi skrivet av Herman Bergman själv. Det finns även en del material av Evert Taube som var gift med hans dotter skulptören Astri Bergman samt en del foton. Arkivet förtecknades i programmet *Arkis* och finns utlagt på den *Nationella arkivdatbasen*.

Historik

Herman Bergman föddes 1869 och grundade sin första konstgjuteriateljé 1895. Han blev disponent när hans företag slogs ihop med Förenade konstgjuterierna 1899. Han startade sedan Herman Bergmans Konstgjuteri 1908 och blev VD för företaget. Gjuteriet är verksamt än i dag och arbetar fortfarande på liknande sätt som när företaget startades. Det är specialiserat på att gjuta konstverk och föremål i brons. Deras verk står som statyer och monument i städer runt om i landet. De gjuter för konstnärer och offentliga och privata beställare. Företaget är ett av de äldsta och största gjuterierna i Skandinavien.¹ Förutom monumentala statyer har firman även tillverkat statyetter, plaketter, medaljonger, belysningsarmaturer, askurnor, järndörrar till entréer och mycket mer.

Herman Bergmans Konstgjuteri har haft nära samarbete med olika svenska konstnärer under 1900-talet. Till de mest kända hör Carl Eldh, Bror Hjorth och Carl Milles. Milles lät gjuta de flesta av sina verk hos gjuteriet fram till sin död 1955. Företaget har gjutit många kända verk, bland annat Orfeusgruppen av Milles vid Hötorget i Stockholm, Brantingmonumentet vid Norra Bantorget och Strindbergsmonumentet i Tegnérslunden – båda av Carl Eldh, Näckens Polska vid Uppsala station av Bror Hjorth, Sten Sturemonumentet i Uppsala samt Poseidon vid Götaplatsen i Göteborg och Gudfader på himmelsbågen vid Nacka strand – båda av Carl Milles.

Herman Bergman var förutom konstgjutare även en driftig affärsman och företaget hade gott om jobb. Han fick fyra barn med Mélen Tolff. Ett av dem var skulptören och bildkonstnären Astri Bergman som gifte sig med Evert Taube 1925. Av de tre sönerna jobbade två inom företaget; Folke som skötte kontoret och Per-Gösta (P.G.) som även han konstgjutare.² Deras namn förekommer bland affärshandlingarna i arkivet.

Företaget har haft olika adresser i Stockholm under årens lopp vilket framgår av affärspappren. Det låg från 1906 i två lokaler på Roslagsgatan 31 där man hade som mest 60 anställda.³ Runt 1948 ville Hermans söner expandera företaget och samla verksamheten på ett ställe långt från innerstadens bostadsområden. Gjuteriet flyttade då till egna nybyggda lokaler i Enskede. Det var som störst under 1950-talet med ca 150 anställda då man satsade på industriproduktion. Verksamheten utvidgades för att bygga maskindelar till både båtmotorer och kassaapparater på löpande band samt större föremål som fontäner, brunnar och monument utomlands.⁴

¹ Minne, Jean (2000), "Utställningen Hundra år med Herman Bergmans Konstgjuteri", s. 4.

² Intervju med Jean Minne, 2011-04-29.

³ "Herman Bergman Konstgjuteri A.B." (1919) i *Svensk Industri i ord och bild*, s. 2.

⁴ Minne, J. (2000), "Utställningen Hundra år med Herman Bergmans Konstgjuteri", s. 7.

1950-talet var också det decennium då företaget gick i konkurs två gånger. Enligt en av de förra ägarna, Ingvar Gunnars, tyckte konstnärerna att företaget fått storhetsvansinne och blivit för stort. Man hade belånat företaget och fordringsägarna stod på kö. Storkunden Carl Milles dog 1955 och företaget kan ha påverkats negativt när hans beställningar uteblev. Det talades tyst om varför företaget gick dåligt, enligt Ingvar Gunnars.⁵ Handlingar om konkurserna har dock bevarats och finns kvar i arkivet.

Efter att Herman dog 1954 fortsatte verksamheten i mindre skala under P.G. Bergmans ledning. Lokalerna byggdes om och huset såldes. Gjuteriet hyrde in sig i en del av fastigheten, där det håller till än idag och fortsatte med enbart konsthantverk. I mitten av 1970-talet, då P.G. dog, var företaget återigen nära konkurs. Då tog tre av de anställda över gjuteriet. Jean Minne, Ingvar Gunnars och Gösta Bergqvist fortsatte verksamheten och fick företaget på fötter igen och det är fortfarande ledande på konstgjuteri i Sverige. Efter deras pension blev Leif Schölin VD och nu jobbar nio personer där. Bland dagens uppdragsgivare finns Marie-Louise Ekman, Lena Cronquist och Millesgården. Gjuteriets lokal hade kunnat bli K-märkt om det legat kvar på samma ställe i över 100 år, vilket det inte gjort.⁶

Herman Bergman hjälpte till att utveckla gjuterihantverket med egna idéer om legeringar, patinering och med egna ugnskonstruktioner. Genom egna studier och experimenterande framställde han en enklare gjutningsmetod vilket minskade behovet av en del dyrbart efterarbete.⁷ Bergman utvecklade en egen variant av en uråldrig metod som kallas *cire-perdue* vilket är franska och betyder förlorat vax. Tack vare honom har förvandlingen av konstnärers verk från gips till metall gjort dem beständiga över tid. Fullt lika beständiga är tyvärr inte företagets arkivhandlingar.

Arkivet

Sättet man jobbade med gjutningarna kan ha påverkat inställningen till arkivet. Gjuterarna jobbade för det mesta utan att dokumentera vad de gjorde. Under arbetsprocessen skrev man varken ner mått eller gjorde skisser. Allt fokus lades på modellen och den färdiga avgjutningen. Ibland behöll man formerna man gjöt i för att kunna göra kopior men för det mesta slängdes de. Från början av 1900- till 1930-talet fotograferade man avgjutningen innan leverans och varje glasplåt fick ett nummer som skrevs ner i olika fotoregister.

När Ingvar, Jean och Gösta tog över företaget på 1970-talet fick inte arkivhandlingarna någon högre prioritet och man gallrade kraftigt bland papprena. Man behöll fotona och glasplåtarna. Den tidigare arkivlokalen hade byggts bort och det

⁵ Intervju med Ingvar Gunnars, 2011-05-03.

⁶ Samtal med gjuteriets nuvarande VD Leif Schölin, 2011-04-29.

⁷ "Herman Bergman" (1928), *Hvar 8dag Illustrerat magasin*, s. 162.

som återstod av arkivet hamnade i en skrubbd där det slutligen hamnade längst in, täckt av damm och bråte. Man återvände aldrig till arkivet för att få uppgifter eller inspiration från äldre beställningar. Tvärtom blickade man ständigt framåt mot nya utmaningar och beställningar. Arkivet stod oanvänt i över 30 år tills man behövde tömma förvaringen av utrymmesskål.

Trots kriser och flyttar av företaget har Herman Bergmans Konstgjuteri fortsatt sin verksamhet i över ett sekel. Även om företaget återuppstått efter flera konkurser kan man säga att arkivhandlingarna är från en och samma arkivbildare.⁸ Arkivet kan anses som avslutat då det inte finns någon koppling till firmans arkivhantering i dag. Materialet var inte i någon uttänkt ordning när det levererades till Stockholms stadsarkiv. Ingen på gjuteriet i dag har någon erfarenhet av hur materialet sorterades eller användes när det bildades. Någon förteckning över arkivet fanns inte. Dock rådde det inte totalt kaos, utan brev och verifikationer låg i egna pärmar årsvis, glasplåtar var för det mesta hela och låg numrerade i askar. Även om förvaringen inte varit optimal i fråga om renlighet och temperatur hade det mesta av arkivmaterialet klarat sig bra. Bara en liten del av papprena var vattenskadade. Allting var dock täckt av tunt och fint gipsdamm. Alla handlingar fick dammsugas utan att annat än dammet följde med in i dammsugaren.

Arkivet sträckte sig till en början över 30 hyllmeter, inklusive glasplåtarna, och blev till sist 20. Inget digitalt material fanns med bland handlingarna. Jag tog bort en hel del gem men inte en enda plastficka fanns med vilket påminde om hur gammalt arkivet var. Företaget hade behållit delar av de äldsta handlingarna från gjuteriets första år i början av 1900-talet. Det finns mycket material om firmans historia och de konstverk som gjutits där. Arkivhandlingarna är främst från slutet av 1940-talet och början av 1950-talet då företaget gick bra och hade många beställningar. De flesta av pappershandlingarna innehåller prisuppgifter. Arkivet har forskningspotential då det innehåller inte bara uppgifter om själva gjuteriet utan även en del information om både kända och okända svenska konstnärer. Man kan hitta bilder på de verk som de låtit avgjuta. Om en konstnärs verk som gjutits hos Bergman har försvunnit under årens lopp finns det möjlighet att få se hur det såg ut samt hitta uppgifter om när det beställdes.

Arkivscheman

Min handledare på Stockholms stadsarkiv var Jörgen Skoglund. Han gav mig fria tyglar att ordna upp materialet på eget sätt. Det fanns inga krav på att använda någon speciell form av arkivschema. Handledarens önskemål var att göra materialet sökbart för allmänheten. Förteckningen skulle helst vara lätt att förstå för dem som aldrig sökt i ett arkiv förut. Förteckningen ska kunna användas av de som inte känner till hur gjuteriets arbetsrutiner fungerar.⁹

⁸ Smedberg, Staffan (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 7.

⁹ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 17.

Jag valde att förteckna enligt allmänna arkivskemat och tog stöd av vad Staffan Smedberg skrivit om detta. Gjuteriets arkivhandlingar är från första hälften av 1900-talet och lämpar sig väl för allmänna arkivskemats traditionella förteckningssätt.¹⁰ Arkivmaterialet passade in i schemats huvudavdelningar med de fasta punkter i serier som ligger i en viss ordning.¹¹ Serier fanns för alla huvudrubriker utom för diaries. Allmänna arkivskemat utgår från en gemensam metod att ordna och förteckna som utvecklats inom svenska arkivverksamheter. Statliga myndigheter har föreskrifter för förtecknande av arkiv som de bör följa, vilket inte gäller enskilda företag.¹²

Trots friheten att förteckna företagets arkiv efter eget sätt så används ofta allmänna arkivskemats principer som förlaga.¹³ På Stockholms stadsarkiv har arkivskemat använts de senaste 100 åren för de äldre kommunala och statliga arkiv som förvaras där. Det används även för enskilda arkiv.¹⁴ Jag valde att använda det till gjuteriets arkiv för att det är ett vedertaget system som många forskare känner igen och som arkivarier är väl förtrogna med. Trots att schemat främst används för offentliga arkiv och att det ibland är svårt att passa in handlingarna i huvudrubrikerna så fungerade det allmänna arkivskemat bra att förteckna i. Kanske är anledningen att det finns så lite skrivet om förtecknandet av enskilda arkiv att allmänna arkivskemats principer är så pass generella att de lätt kan anpassas på arkiv av skilda slag, därav namnet.

Under examensarbetet letade jag efter alternativa sätt att förteckna företagsarkiv på. Jag håller med Maja Hultman att det inte finns så mycket skrivet om att förteckna arkiven från näringslivet. Hon skriver i sitt examensarbete om förtecknandet av en juvelerarfirmas arkiv att det inte finns någon motsvarighet till Smedberg eller Martin Grass när det gäller företagsarkiv. Näringslivets arkivråds (Nla) litteratur går inte in på hur man förtecknar ett företagsarkiv när det inte finns någon tidigare plan eller beskrivning av arkivet.¹⁵ Det mesta av litteraturen om företagsarkiv är från 1980-talet eller tidigare och det som är mer aktuellt är inriktat på processbaserad arkivering.

Anna Christina Meurling nämner i *Arkivhandboken* att företagsarkiv kan förtecknas med allmänna arkivskemat eller med Nla-schemat, som till synes är ganska lika varandra. Nla-schemat är en variant på allmänna arkivskemat som anpassats till större organisationer och företag. Det utgår främst från att företaget tidigare ska ha sammanställt en arkivbildningsplan eller dokumenthanteringsplan. Eftersom inget av det slaget fanns för gjuteriets arkiv ansåg jag inte Nla-schemat

¹⁰ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 3.

¹¹ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s.19.

¹² Gränström, Claes & Lenart Lundquist, Kerstin Fredriksson (2010) *Arkivlagen – bakgrund och kommentarer*. s.53.

¹³ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s.5.

¹⁴ (2002), *Att förteckna arkiv i Stockholms stad, En praktisk handledning*.

Stockholms stadsarkivs webbsida > Tillsyn och rådgivning > Vägledningar.

¹⁵ Hultman, Maja (2010) ”Hovjuvelerare W.A. bolins AB företagsarkiv”, s. 16.

vara ett bättre alternativ än det allmänna arkivsystemet. Enligt Meurling skulle man också kunna lägga all korrespondens under E och dela upp räkenskaperna i flera underavdelningar.¹⁶ Jag tyckte istället att gjuteriets brev fick fortsätta vara uppdelade i utgående och inkommande som de var när de kom in till stadsarkivet och att räkenskapernas serier skulle vara utan underavdelningar.

Överhuvudtaget verkar det allmänna arkivsystemet vara det mest förekommande sättet att förteckna företagsarkiv. Föreningen Stockholms företagsminnen, som tar emot, ordnar och bevarar arkiv från företag med anknytning till Stockholms näringsliv, förtecknar ”enligt de regler och den praxis som gäller inom den offentliga sektorn”.¹⁷ En annan inspiration i arbetet var förteckningen av arkivet för Bröderna Anderssons Gjuteri i Skurup som finns i NAD (Nationell Arkivdatabas). Gjuteriet existerade under samma period som Herman Bergmans och hade också förtecknats enligt allmänna arkivsystemet. Gemensamt för båda firmornas arkiv var att det saknades diariéer och att det fanns en hel del räkenskaper. En skillnad var att Bröderna Anderssons inte hade något fotografiskt material.

När man förtecknar ett arkiv får man anpassa sig efter materialet samtidigt som man ändå sätter sin egen prägel på förteckningen. Jag var lyhörd för hur man vanligtvis förtecknade på Stadsarkivet. Till exempel användes inte alla allmänna arkivsystemets rubriker i innehållsförteckningen. Huvudrubrikerna *Handlingar ordnade efter ämne* och *Räkenskaper* står inte utskrivna även om det finns serier i de ämnena. Istället var det seriens specifika innehåll som avgjorde vad som stod i rubriken. I motsats till Smedbergs rekommendation¹⁸ framgår det inte i arkivförteckningen vilken yttre form volymerna har. Det är inte praxis på Stadsarkivet att skriva ut det i förteckningen.

Ingångar

Ett önskemål från Stockholms stadsarkiv var att det skulle bli bra återsökning i materialet. En av utmaningarna med arkivet var att hitta ingångar till det.¹⁹ Det fanns högar av foton, glasplåtar och beställningsedlar. Fotografierna är en viktig ingång i materialet. De skildrar utvecklingen i företaget och inom konsthantverk under första halvan av 1900-talet. Vad för slags information som gick att hitta, hur man skulle leta och hur allt hörde ihop var frågor som behövde svaras på, vilket jag försöker göra i denna PM. Fotografierna och glasplåtarna hade samma numrering medan korten hade en annan. Företagets brev och verifikationer sträcker sig från sent 1940-tal till tidigt 1950-tal medan fotografierna är från början av 1900-talet till sent 1930-tal. Alltså överlappar inte fotona tidsmässigt med innehållet i de flesta skriftliga handlingarna som bevarats. Herman Bergmans privata

¹⁶ Meurling, A. C. (1977). *Arkivhandboken*, s. 24.

¹⁷ Ljunggren, Inger (1982) ”Företagsarkivet – källa för personhistorisk forskning?” s. 218.

¹⁸ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 27.

¹⁹ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 6.

brev, som låg separerade från företagets, reflekterar dock samma tidsperiod som fotografierna och glasplåtarna.

Företaget gjöt åt många olika konstnärer och en del samarbetade man ofta med. I examensarbetet har jag ofta använt mig av Carl Milles som ett exempel på en konstnär som går att finna i arkivet. Hans namn dyker upp i olika sammanhang i arkivet. Till exempel kan man läsa vad han beställt, när och hur det fraktades till USA och vad det kostat. Om han nämns så är det troligt att uppgifter om andra konstnärer går att finna på samma ställen. Milles är den konstnär i Bergmanarkivet som det finns flest handlingar om. Han lät gjuta de flesta av sina verk hos Herman Bergman. När det gäller Milles funderade jag ett tag på att lägga allt som rörde honom för sig för att underlätta för forskare. Jag valde dock att inte göra det då hans namn dök upp under nästan alla serier. Hade jag plockat ut alla handlingar rörande honom hade jag frångått proveniensprincipen²⁰ alltför mycket. Jag ville att serierna skulle reflektera arkivets ursprungliga ordning och plockade inte ut handlingar om enstaka konstnärer. Istället kunde jag nämna Milles och andra konstnärer under seriernas anmärkningar i förteckningen.

²⁰ Gränström, C. & L. Lundquist, K. Fredriksson (2010) *Arkivlagen – bakgrund och kommentarer*, s. 22.

Förteckningsarbetet

A Protokoll

Protokollen låg i två olika mappar av folieformat och de återfanns inuti två mycket stora och trasiga dokumentportföljer. Portföljerna var fulla av andra handlingar som försäkringspapper, registreringsbevis, årsredovisningar, kontrakt med mera. Innehållet fanns uppskrivet på insidan av portföljerna i en slags innehållsförteckning. Jag valde dock att slänga portföljerna och dela upp innehållet. Den gamla ordningen som fungerade när handlingarna lades i portföljerna hade mist sin funktion.²¹ Min uppgift var att ordna för att möjliggöra återsökning och då bortsåg jag från eventuell inre kontext när det gällde portföljerna. Mycket av materialet hamnade bland de övriga räkenskaperna men protokollen, som redan låg för sig, lades under A. Protokollen är först i förteckningen trots att det finns material som är mycket mer intressant ur forskningssynpunkt bland handlingarna i Bergmans arkiv.

B Utgående brev

Gjuteriets brev låg i pärmar uppdelade i ingående och utgående efter år. Den ordningen behölls när de lades i kartonger. Några brev från åren mellan 1910-talet och 1945 kan hittas bland Herman Bergmans personliga breväxling under F 1. Bland de utgående breven finns kopior på brev som hade skickats till skulptören Carl Milles. De är signerade av Herman Bergmans son Folke och de börjar ofta med ”Käre Farbror Carl”. Utgående brev från 1956 saknades men stadsarkivet har som princip att inte skriva ut om handlingar saknas. Det ska räcka med den information som framgår av företeckningen och därför nämns inte de saknade breven.

C Diarier

Diarier saknades helt och hållet bland arkivmaterialet. Därmed saknas också C bland förteckningsbladen.

²¹ Gränström, C. & L. Lundquist, K. Fredriksson (2010) *Arkivlagen – bakgrund och kommentarer*, s. 26.

D Register

Jag fann många olika registerböcker och kortregister från olika år. De har olika benämning, storlek och innehåll. Det finns dessutom ca 20 000 lösa kort med uppgifter om beställningar på avgjutningar från 1910- till 1950-talet. I olika perioder lade man dessa beställningsedlar i antingen alfabetisk eller numerisk ordning. Det finns en önskan från Stadsarkivet att alla kort ska läggas i bokstavsordning för att underlätta sökning av beställare. Staffan Smedberg rekommenderar i *Att ordna och förteckna arkiv* att skilda ordningsprinciper bör respekteras, det vill säga att man tar hänsyn till om det funnits olika sätt att ordna inom en serie och att den organisationen är värd att bevara.²² Beställningsedlarna är dock så pass många att en enhetlig ordning vore bra. Korten ligger för närvarande i den ursprungliga ordningen som när de levererades men ska sorteras om för att bli mer sökbara. Det finns en del luckor bland dem.

Sökväg in i beställningsedlarna

Beställningsedlarna lades tillsammans med dess register under D 2 för att underlätta sökning bland dem. För att hitta information om gjutningar kan man till exempel använda registret för åren mellan 1944 och 1955 som ligger i D 2 B: 3. Där står konstnärerna i bokstavsordning efter år. Brevvid efternamnen står uppgifter om föremålet som beställts (till exempel en byst eller en medaljong), antal, pris och beställningsnummret.

Med beställningsnumret letar man sedan bland beställningsedlarna som ligger i nummerordning för den perioden. På kortet med rätt nummer står det Beställningsedel på ena sidan. På den sidan finns uppgifter om beställare (som inte alltid behöver vara konstnären), datumet när beställningen inkom, datumet när det skulle levereras, vilken metall som använts och ibland några anteckningar. På baksidan av kortet står det Debiteringskort och där finns uppgifter om vilka anställda i gjuteriet och i verkstaden som jobbat med föremålet samt antal timmar och deras timlön.

På beställningsedlarna framgår inte mått eller utseende på föremålet men det var inte så de användes. Gjutarna utgick nästan alltid från konstverket konstnären hade med sig till gjuteriet. Mått och utseende hade de framför sig i det fysiska konstverket och man behövde inte skriva ner dem. Skisser förekommer ganska sällan. Det framgår inte hur gjutarna arbetade med varje enskild beställning. Man förde inte noggranna anteckningar om arbetsgången i gjuteriet. Troligtvis hade de anställda alla kunskaper om förstoring, gjutning och sammansvetsning i huvudet. Man lärde sig ofta yrket som lärjunge på gjuteriet och inte genom böcker i skolor. Gjutningsmetoderna var hemliga och således inget man skev ner och dokumenterade. Informationen gick från gjutare till gjutare i förtroende för att inte spridas till

²² Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 11.

konkurrerande bolag. Korten var främst till för att räkna ut vad det kostat att göra en avgjutning av ett konstverk.

Registren för fotografierna och glasplåtarna lade jag till en början bland fotografierna under K för att de skulle ligga ihop och underlätta sökningen bland foton. Jag resonerade som så att foton är den visuella ingången till arkivet och fotoregistren är ingången till själva fotografierna. Senare hamnade de bland de andra registren under D i en egen serie trots att den bara innehåller en volym. De syns bättre i innehållsförteckningen än om de legat i samma serie som fotografierna. Det finns en anmärkning i serien för fotografierna om var fotoregistret ligger i förteckningen. Det är tänkt att fotoregistren ska skannas in för att kunna göra en faksimil som forskare kan använda då originalets papper är skört.

E Inkomna brev

Här finns de brev som skickats till gjuteriet till skillnad från de privata breven som finns bland Herman Bergmans handlingar i F1. Det kan dock finnas inkomna brev som innehåller både uppgifter om beställningar och sådant som inte har med affärer att göra. Som exempel finns det många brev från Carl Milles skrivna i hans tydliga skrivstil bland breven till företaget från 1940- och 1950-talen. Milles skrev ordet ”jag” mer som en symbol och dessa syns tydligt på breven. De är ibland signerade ”vännen” men är ganska formella i tonen och handlar mycket om frakten av hans beställda monument till USA. En del brev har skisser och foton av hans verk. Brev från andra konstnärer som Carl Eldh finns också bland de inkomna breven.

Det finns mycket brev om Milles stora skulpturprojekt i USA som till exempel den i Falls Church i Virginia som heter Fountain of Faith. Dessa ligger bland breven från 1951 och 1952. Där hittar man även en omfattande brevväxling med den amerikanske beställaren Robert Marlowe rörande projektet. Dessa brev finns under bokstaven M för Marlowe eller under N för National Memorial Park där skulpturerna skulle sättas upp. Brev från Milles från 1946-48 innehåller foton och skisser och är signerade ”vännen Carl”. Det framgår av breven att Bergman ibland fick åka och hälsa på Milles som bodde i USA en länge period. Korrespondensen med Milles verkar ha upphört 1953 och han dog två år senare. Kanske blev hans och Herman Bergmans död bidragande orsaker till att företaget gick i konkurs i början av 1950-talet.

F Ämnesordnade handlingar

Handlingarna som hamnade under F är ämnesordnade för att det skulle bli lättare att hitta. De ligger som egna serier istället för att vara en del av andra och man

behöver inte läsa bland anmärkningarna för att få reda på innehållet. En del kunde ha lagts tillsammans bland de övriga räkenskaperna i G 6 där jag samlat handlingar om lån, aktier, försäkringar med mera i en arkivkartong. Under F lade jag större grupper av affärshandlingar om specifika ämnen.

Herman Bergmans privata handlingar

Gjuteriet var ett familjeföretag. Herman Bergman var VD i början av seklet. På 1940- och 1950-talen var det hans söner som skrev under på handlingarna. Jag skiljde Hermans korrespondens från företagets övriga för att de ursprungligen låg för sig och för att det kändes naturligt att samla hans handlingar i en egen serie. Enligt pressklippböckerna förekom han ofta i tidningsartiklar från början av 1900-talet. Han var ingen anonym person så jag ville göra det enkelt för forskare att antingen fokusera på honom eller på gjuteriets historia. Hans personliga korrespondens skiljer sig också tidsmässigt från företagets. Hans brevsamling slutar på 1930-talet och företagets är främst från 1940- och 1950-talen så det är möjligt att det finns uppgifter om företaget bland de privata breven som inte finns bland företagets brev.

Bland Bergmans privata brev kan det förekomma sådant som rör andra verksamheter än företagets. Hans kunskaper efterfrågades från andra håll och han deltog i konstföreningar. Det framgick dock inte om han hade en egen ordning bland breven. Samlingen bestod av både ingående och utgående post tillsammans och jag lät allt ligga osorterat eftersom jag inte hann gå igenom dem ordentligt. Handlingarna innehåller också Herman Bergmans egna texter som han använde på föreläsningsturnéer genom Sverige på 1930-talet. I dem beskriver han verksamhetens utveckling under åren och gjutningens historia genom tiderna.

Andra handlingar ordnade efter ämne

Under F ligger även andra ämnesspecifika serier. *Handlingar rörande nybyggnationer* innehåller planer på nybyggnationer i kvarteret Vinstocken på Norrmalm 1916-1917 som inte verkar ha blivit av samt planer på huset firman lät bygga i Enskede 1949. *Handlingar rörande Waidele AB* innehåller korrespondens mellan firman och företaget Waidele i Göteborg som sålde gjuteriets varor i slutet av 1940-talet. Innehållet bestod av ingående och utgående brev och jag resonerade att de fick bilda en egen ämnesspecifik serie för att de kunde varken placeras bland de utgående breven i B eller bland de inkommande i E eftersom de var blandade. Arkivet innehåller inte bara namnen på de kända konstnärerna gjuteriet samarbetade med utan även på de som arbetade där. Allt material om de anställda hamnade i serien *Handlingar rörande personalen* för att underlätta sökandet för personer som vill finna anhöriga som arbetat på gjuteriet. Där ligger bland annat avlöningslistor och betyg till personalen när de behövde söka nytt jobb efter en av konkurserna. Det skedde vid två tillfällen under 1950-talet. I serien *Handlingar*

rörande konkurs framgår det att gjuteriet ansågs ha stor betydelse för svenskt konstliv och värt att räddas med hjälp av stödinsatser och lån. Det innehåller mycket brev från företaget Bergsiöe & son som ville ta över företagets aktier vid en av konkurserna på 1950-talet.

G Räkenskaper

Enligt Smedberg ska man utgå från handlingarnas funktion och inte deras benämningar.²³ Räkenskaperna var till en början svåra att placera. Det fanns så många olika benämningar och termer inom räkenskaperna såsom huvudbok, debet- och kreditmemorial, sammandrag, rekvisitioner med mera. Ett tag hade jag delat upp räkenskaperna i en serie jag kallade bokföring. Det som kännetecknade dem var att de saknade uppgifter om föremålen som gjutits men innehöll uppgifter om konstnärerna och vad de var skyldiga företaget. En motsvarande serie hade jag tänkt kalla orderböcker med uppgifter om gjutningarna och deras priser.

Enligt Anna Christina Meurling i *Arkivhandboken* kan man dela upp räkenskaperna i en serie som kallas Huvudböcker som kan innehålla huvudböcker, inventarieböcker och bokslutshandlingar. Serien Dagbokföring kan innehålla kassaböcker och memorialböcker som i sin tur kan ha ytterligare en underavdelning.²⁴ Min handledare på arkivet, Jörgen Skoglund, tyckte dock att det vore bäst att dela upp räkenskaperna som man brukar göra på Stadsarkivet. Det innebar att i förteckningen är serierna indelade i huvudböcker under G 1 och kassaböcker under G 2. Båda serierna saknar uppgifter om konstnärerna som beställde gjutningar till skillnad mot memorialböckerna under G 3 där konstnärerna nämns. Orderböckerna som innehåller en del prisförslag hamnade inte bland räkenskaperna eftersom de är en typ av liggare. De hamnade istället under D enligt praxis på Stadsarkivet. Jag resonerade som så att det blir lättare att hitta i arkivet om det har förtecknats på ett sätt som fler känner till.

Under 50 års tid hade gjuteriet bokfört räkenskaperna i många olika format, i både böcker och på kort i olika storlekar. Det var inte alltid lätt att avgöra var kortregister med räkenskapsuppgifter skulle hamna. Korten kunde innehålla mycket skilda uppgifter. Debet och kredit förekommer ofta bland korten och jag tänkte till en början att korten skulle ligga i samma serie som memorialböckerna som innehåller liknande uppgifter. De hamnade till slut bland de övriga räkenskaper för att göra räkenskapsserierna mera enhetliga.

²³ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 53.

²⁴ Meurling, Anna Christina (1977). *Arkivhandboken*, s. 24.

Verifikationer

Det är ovanligt att arkiv från mindre företag bevaras efter att ägaren som styr verksamheten går bort.²⁵ Av den anledningen beslöt jag mig för att behålla mycket av räkenskaperna. Mycket av verifikationerna är bevarade trots att de är äldre än tio år.²⁶ Jag inspirerades av att myndigheter kan få göra undantag i gallringen av räkenskaper om det rör sig om omfattande investeringar, resor, representation och kulturarv.²⁷ Verifikationerna ger en bild av arbetsgången på gjuteriet under 1940- och 1950-talen. Där står uppgifter om vad transporter, metaller och verktyg kostade samt uppgifter om enskilda verk. De ger också en bild av vilka leverantörer företaget hade att göra med. De är av vitt skilda slag och många bär en tydlig prägel av tidens design och layout. De är från en av företagets mest produktiva perioder vilket skedde parallellt med den blomstrande efterkrigstiden i Sverige. Som exempel finns det bland verifikationerna anteckningar om måltider med Carl Milles och resor till USA för att träffa honom i och med hans stora skulpturprojekt.

Utgående fakturor

En annan serie med Utgående fakturor från åren mellan 1945 och 1955 tänkte jag till en början också ta bort. De innehåller uppgifter om beställningar och priser som går att finna i memorialböckerna. Dessa memorialböcker täckte dock inte alla åren som Utgående fakturor gjorde. Beställningsinformation från åren 1945, 1954 och 1955 fanns bara bland de utgående fakturorna så hela serien fick vara kvar då Jörgen Skoglund ansåg att det inte skulle ta alltför mycket plats.

En serie med andra verifikationer som hette Betalade räkningar från åren mellan 1948 och 1955 gallrades bort då dessa kretsade mycket kring sysslor som var mer fjärran från skapandet inuti gjuteriet. Det innehöll kvitton om till exempel eldningsolja, sotning och rörledning. Alla verifikationer låg ursprungligen i pärmar som hade återanvänts från en tidigare period. På ryggen stod det årtal från 1920- och 1930-talen som var överstrukna och istället hade de använts för verifikationerna från 1940-talet. Troligtvis hade innehållet från 1920-talet då slängts.

K Fotografier

Trots att Smedberg skriver att man helst ska undvika att dela upp handlingar efter medieformat så hamnade fotona under K. De var för många att sortera efter ämne och jag ansåg att de skulle bli lättare att hitta om alla låg tillsammans under en

²⁵ Ljunggren, Inger (1982). ”Företagsarkivet – källa för personhistorisk forskning? ”, *Släkt och Hävd*, s. 218.

²⁶ RA-FS 2004:3, Riksarkivets webbsida > Publicerat > RA-FS listade som pdf-filer.

²⁷ Lövblad, Håkan (2006). ”Bevarande av räkenskaper – mål, bakgrund och förändringar”

Sipu:s webbsida > Kurser och seminarier

egen rubrik i förteckningen.²⁸ Centrum för näringslivshistoria rekommenderar att man lägger fotografier under K.²⁹

Innehållet i det fotografiska materialet

Beståndet av glasplåtar är en stor fotografisk skatt som innehåller avbildningar av konstverk och bruksföremål gjutna av företaget under första halvan av 1900-talet. Utgår man från pappersfotona kan man få en idé om vilka olika sorters föremål gjuteriet producerat. Fotografierna visar vad man gjöt på företaget. På bilderna förekommer bland annat statyer, statyetter, plaketter, lampor, stora järndörrar, askurnor med mera. Där kan man också se byster och medaljonger med avbildningar av dåtidens kända celebriteter, varav några ännu kända. Föremålens utformning har en tydlig prägel av tidens strömningar inom design. Där kan man se exempel på belysningsarmaturer i jugendstil som tillverkats av gjuteriet. Vill man se alla får man gå igenom varje glasplåt då det bland pappersfotona finns många luckor.

Det finns ca 2 000 glasplåtar och varje plåt är numrerad. De kom till arkivet i sina originalaskar från tidigt 1900-tal med tio stycken i varje. Jörgen och jag lade upp alla askar på hyllor i nummerordning. På sidan av varje ask stod det vilka nummer asken innehöll. Det var viktigt att de skulle ligga på hyllor som inte kunde röras och därmed skaka plåtarna. Det var inte lätt då magasinerna där arkivet packades upp enbart består av flyttbara kompakthyllor. Det fanns risk att glaset skulle vibrera och gå sönder om hyllorna intill öppnades och stängdes.³⁰

Fotokuvert

Nästan 2000 kuvert innehållandes papperskopior av glasplåtarna låg tätt packade i fyra trälådor. De var tämligen ordnade efter nummer. Varje kuvert hade en siffra skrivet i snirklig handstil och kuverten såg ut som om de inte hade rörts på mycket länge. Inuti fanns svartvita avbildningar av föremål som företaget gjutit. På baksidan av fotografierna står numret från kuvertet skrivet i blyerts eller röd penna. Det röda har börjat tränga igenom pappret och syns ibland på fotografiet som rosa moln. Annars var alla i gott skick efter nästan 100 år.

Ganska sent i arbetet med ordnandet av arkivet började jag lägga fotona i nya syrafria kuvert. Det var roligt att då se föremålen som gjutits och som nämnts bland breven och räkenskaperna. Det blev tydligare vilken imponerande mängd svensk konsthistoria gjuteriet varit med och skapat. Det kunde vara allt från små broschyrer till kolossala monument. Föremålen var mycket vackra och man förstår att det handlar om konsthantverk.

²⁸ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s.55.

²⁹ Karlsson, Per-Ola, arkivarie på Centrum för Näringslivshistoria, 2011-05-11.

³⁰ Olsson, Karin (2011) "Fotografiskt material", s. 5.

Vissa av konstverken finns fotograferade ur många vinklar. Dessa olika foton har oftast samma glasplåtsnummer antecknat på baksidan. De lades i syrafria kuvert två och två, baksida mot baksida för att skydda fotots emulsion och för att de inte ska klistra ihop. Förekom det fler än två bilder av samma verk fick de andra kuverten med foton av samma motiv en bokstav tillagt efter glasplåtsnumret. Som exempel fick sex olika bilder på samma statyett med glasplåtsnummer 578 ligga i tre kuvert. De är numrerade 578a, 578b och 578c.

Sökvägar in i fotomaterialet

Papperfotografierna kommer före glasplåtarna i förteckningen. Detta trots att glasplåtarna är mer fullständiga i antalet jämfört med pappersbilderna och ligger till grund för dem. Pappersbilderna är dock lättare att hantera och mindre sköra. Man kan börja med att gå igenom foton för att få en idé om innehållet innan man använder sig av plåtarna.

Det finns två stycken register och dessa ligger under D 4 i förteckningen. Fler hittades tyvärr inte vilket hade underlättat sökningen bland bilderna. Ett litet anteckningsblock uppger glasplåtarna från nummer 1 till 660 och vad de föreställer. Inga datum eller årtal förekommer men troligtvis gäller det perioden från tidigt 1900-tal fram till tidigt 1920-tal. Register som tar vid efter glasplåt nummer 660 saknas. Det andra och större registret innehåller troligtvis alla nummer på glasplåtarna, det vill säga upp till nummer 2 000. Det är uppdelat efter konstnären som skapat originalet. På vissa foton står både namnet på konstnären och föremålet angivet på baksidan, vilket underlättar identifieringen av bilder med nummer över 660 som inte finns registrerade i nummerordning. Ibland har man skrivit måtten på gjutningen på själva fotografiet.

Alla foton med nummer ska dock kunna spåras med hjälp av följande sökväg: Om man vill se foton på föremål som en viss konstnär skapat så kan man använda det stora fotoregistret där konstnärerna står i bokstavsordning och som ligger under D 4. Bredvid deras efternamn står numret på fotografiet/glasplåten. Då letar man bland fotografierna som ligger i kuvert i nummerordning i fotoaskarna under K 1 A. Om fotot saknas kanske glasplåten det härstammar från finns under K 1 B.

Ett annat sätt att leta är om man har ett foto med nummer på baksidan men inga andra uppgifter, då kan man leta efter numret i det stora fotoregistret under D 4 i förteckningen, där innehållet dock är sorterat efter konstnär – inte i nummerordning. När man hittat numret står det vad fotot föreställer samt konstnären. Om numret är under 660 så finns uppgifter i det lilla fotoregistret.

Om man har ett foto på ett verk och där man vet vem konstnären var och man vill veta när föremålet tillverkats, kan man använda sig av registren för beställningssedlarna i D 2 B: 3. Där får man leta efter konstnären i bokstavsordning årsvis. När man hittat ett verk under konstnären som matchar innehållet på fotot går man efter beställningsnumret som också finns angivet. Med det numret letar man

bland beställningssedlarna som ligger i nummerordning. När man hittat kortet kan man hitta datum för när verket beställdes och när det skulle levereras.

Hanteringen av glasplåtarna

Jörgen och jag fick en lektion i hur man skulle hantera glasplåtar av Karin Olsson på Riksarkivet i Arninge. Hon sa att det är oundvikligt att emulsionen på dem förstörs. Förr eller senare smulas den sönder och faller av på grund av kemiska processer som ständigt pågår och inte går att stoppa. Med rätt temperatur och förvaring kan man fördröja nedbrytningen.

Man behöver använda handskar när man hanterar glasplåtar. Detta för att undvika att få fingeravtryck på dem som inte går att få bort i efterhand. Man får rengöra glasplåten genom att borsta bort damm med en pensel med mjuk borst av syntetmaterial. Är de alltför smutsiga kan man använda en blandning av vatten och etanol men bara på den sida som inte har emulsion. Äldre retuscheringar ska lämnas kvar. Glasplåtarna ska förvaras vertikalt i syrafria kuvert i lådor gjorda av bomullscellulosa med högt pH-värde. Dessa beställdes från Riksarkivet i Arninge där det finns en enorm skärmaskin som specialgör arkivlådor i olika storlekar efter önskemål.

Det tog ett tag att räkna ut antalet arkivlådor som behövdes för fotomaterialet. Allt beställdes från Riksarkivet. Det blev till slut 45 askar med plats för 45 plåtar (13x18 cm) i varje. Förutom de ca 2 000 plåtarna av den vanligaste storleken finns det 70 stycken som är dubbelt så stora, 50 som är hälften så stora och 200 stycken som är ännu mindre, ca 6x6 cm. Dessutom beställdes askar för kuverten med fotografierna samt 17 större askar för beställningssedlarna.

Det fanns även stora inramade fotografier föreställande gjuteriets utsmyckningar av den då nybyggda Dramatens foajé, avgjutningar för Waldensteinska slottet i Prag samt från Kungliga slottet. De togs ur sina ramar eftersom pappret i ramarna inte var arkivbeständigt. Fotografierna lades istället i aktomslag för att öka hållbarheten.

L Egna trycksaker

En fråga som behövde svaras på var hur företagets egna trycksaker med visitkort, kuvert, brevpapper, packsedlar, beställningssedlar med firmans namn skulle arkiveras. Om de hade varit ifyllda med uppgifter så hade de setts som handlingar och då kunnat ligga bland de utgående handlingarna.³¹ Jag resonerade som så att eftersom pappersmaterialet var utan anteckningar fick de ligga under L för trycksaker.³² Några exemplar av varje sort sparades och resten fick gjuteriet tillbaka.

³¹ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 56.

³² Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 21.

Två böcker om Carl Milles hamnade bland Herman Bergmans privata handlingar då de var signerade av konstnären. Några få priskuranter från 1910-talet finns, det vill säga broschyrer med prisuppgifter. En av dem innehåller bilder på askurnor i jugendstil. En annan kurant har bilder på spännen och beslag i vikingastil. Bland pappren fann jag ett brev till Historiska museet när gjuteriet bad om tillstånd att få kopiera riktiga vikingafynd i form av smycken. Prover på dessa spännen och broscher finns under serien Ö.

Ö Övrigt

Pressklipp

Smedberg skriver att serien för övriga handlingar inte är till för det som inte passar in i resten av förteckningen. Man ska kunna lägga det mesta mellan huvudavdelningarna A till G. Det var inte alltid självklart under vilka huvudavdelningar serierna skulle ligga. Först tänkte jag lägga pressklippen under F som en ämnesspecifik serie för att jag tyckte de var viktiga av forskningsskäl. Senare hamnade de under Ö eftersom de inte tillkommit inom verksamheten. Pressklippen är främst från åren mellan 1910- och 1920-talen. De ger en kulturhistorisk inblick i Sveriges konstvärld och vittnar om hur respekterad Herman Bergman var. Artiklarna är noggrant inklistrade i album med Herman Bergmans namn understruket. De stora dagstidningarna skrev ofta om nya statyer och monument som restes på olika torg i Sverige. Man kan få intrycket att firman gjutit de flesta av Stockholms stora statyer på offentliga platser. För det mesta förekommer det foton på verken som beskrivs i texterna. Samarbetena med konstnärerna gör att arkivet har stor forskningspotential.

Bland Herman Bergmans privata brev i F 1: 3 finns det ett mindre kuvert med pressklipp. Jag lät det ligga kvar bland breven av proveniensskäl då de kunde tänkas höra ihop med brevens innehåll. Jag gjorde en anmärkning i serien för pressklippen i förteckningen om var kuvertet ligger. Albumen med pressklipp samt pappret artiklarna är skrivna på är mycket sköra. Inskannade faksimil av albumen ska finnas tillgängliga för allmänheten att bläddra i istället för originalen.

Metallföremål

Under Ö 2 finner man en kartong med påsar fyllda med olika metallföremål som företaget gjöt på 1910-talet. De ligger grupperade efter sort i syrafria påsar med varunummret påskrivet. Priskuranter för en del av föremålen finns under L för trycksaker i förteckningen. Det var roligt att inte bara få se gjutningar på bild utan att även få se några av dem på riktigt. Återigen frångick jag allmänna arkivsche-

mats princip att inte dela upp arkivmaterialet efter format och medium.³³ Det var det faktum att föremålen är gjorda av metall som gjorde att de stack ut väldigt mycket från resten av materialet som låg till grund för att jag trots allt placerade dem under övrigt.

Leverantörskataloger

Denna serie innehåller tryckasaker från andra firmor. De består bland annat av broschyrer med tabeller med mått och reklam för verktyg som ger en bild av de produkter som köptes in till företagets verksamhet.

³³ Smedberg, S. (2008) *Att ordna och förteckna arkiv*, s. 20.

Gallring

Företagen är inte juridiskt bundna att behålla sina arkiv för längre tid än vad som gäller för handlingar av ekonomisk art.³⁴ Dessa bevaras i tio år med hänsyn till, bland annat bokföringslag, skattelagstiftning och köplag.³⁵ Efter det är företagen fria att göra vad de vill med sina arkivhandlingar. Mycket gallras för att det anses olönsamt att behålla.

Olika sorters forskning är i behov av olika sorters arkivmaterial vilket gör gallringen svår då man inte i förväg kan förutse vad som kommer att bli viktigt i framtiden. De äldsta handlingarna ses ofta som de viktigaste för företagets historia. På 1980-talet ansåg man att handlingar efter 1920 skulle gallras.³⁶ Ca 25 år senare kan man tänka sig att tidsgränsen flyttats och att det är handlingar från 1940-talet och bakåt som är värt att behålla. Kanske blir verifikationerna, som man i dag ofta gallrar bort om de inte har något vetenskapligt värde³⁷, mer intressanta av olika anledningar längre fram i tiden. Man får väga kostnaderna av att bevara företagsarkiv mot förluster av samhällshistoria.³⁸

Det är bättre att en arkivinstitution tar hand om arkivhandlingarna än att företaget förvarar dem. I en tid av förvandling kan det hända att företag gör sig av med äldre arkivmaterial som då förstörs. Det är oftast bara i krissituationer som vetenskapen om dess existens blir känt och då kan det vara för sent att göra akuta räddningsinsatser.³⁹ Framtida forskning kan påverkas negativt om alltför få företagsarkiv omhändertas.⁴⁰ Det kan försvåra att i efterhand visa vad som till exempel hände under en kris i ett företag.⁴¹ Skulle gjuteriet helt ha upphört vid någon av konkurserna hade troligtvis inte arkivet varit samlat idag då företagsarkiv inte skyddas i någon lag. När det gäller gjuteriet bör man kanske även behålla handlingarna från 1970-talet då firman höll på att gå i konkurs en tredje gång. Dessa handlingar hamnade utanför avgränsningen men gallrades inte bort helt då firman tog tillbaka allt material som inte förtecknades. Vad de gör med dessa handlingar är en annan fråga.

³⁴ Skoglund, Lars-Olof (1986) "Tillgänglighet och utnyttjande", s. 60

³⁵ Ulfspärre, Anna Christina (2002), "Företagsarkiven – problemlad eller värstingar?", s. 11.

³⁶ Lenander Fällström, Anne Marie (1986) "Bevarande och gallring/kassation", s. 55.

³⁷ Hansson, Arne (1986) "Bevarande och gallring/kassation", s. 58.

³⁸ Lenander Fahlström, A.M. (1986) "Bevarande och gallring/kassation", s. 56.

³⁹ Skoglund, L.O. (1986) "Tillgänglighet och utnyttjande", s. 62.

⁴⁰ Hansson, A. (1986) "Bevarande och gallring/kassation", s. 57.

⁴¹ Lenander Fahlström, A.M. (1986) "Bevarande och gallring/kassation", s. 56.

Om det finns möjlighet för företag att sekretessbelägga sitt material en viss tid hos arkivinstitutionerna skulle det kunna bli mer intressant för företagen att lämna in sina handlingar, menar Lars Olof Skoglund i *Informationshantering för företagen*. Detta skulle kunna medföra att mer material omhändertogs istället för att finnas kvar i verksamheterna där det riskerar att gallras på grund av kortsiktiga bestämmelser. Svenska arkivinstitutioner vill dock att så lite som möjligt av deras arkiv ska vara sekretessbelagda.

Tillgänglighet

Forskare vänder sig mer till arkivinstitutioner än till företag som också har intressant material i sina bestånd. Företagen är inte lika intresserade att göra det tillgängligt för allmänheten. Arkivinstitutioner har betydligt större kontakt med universitet och forskare än företagen och därmed är tillgängligheten av institutionernas arkiv större för allmänheten. Om forskare sprider kunskap om gjuteriet i litteraturen kan andra forskare finna ingångar till arkivmaterialet.⁴² Det blir mindre risk att företaget glöms bort i historiska sammanhang. Det kan också innebära ett visst PR-värde att kunna koppla dagens verksamhet till en intressant bakgrundshistoria.

Stockholms stadsarkiv är arkivmyndighet åt staden och är statligt landsarkiv för Stockholms län. Det har i uppdrag att bland annat ge stöd åt den enskilda arkivverksamheten genom att ta emot leveranser av arkivmaterial.⁴³ Stadsarkivet tog på sig kostnaden av att ordna och förteckna Herman Bergman-arkivet som anses vara historiskt intressant och värt att bevara för forskning. Otto Meyer AB var ett annat stort konstgjuteri i Stockholm under samma period som Herman Bergmans gjuteri. Otto Meyers arkivmaterial har deponerats hos Centrum för Näringslivshistoria och det utgör endast 2,5 hyllmeter. Herman Bergmans Konstgjuteris arkiv är större. Gjuteriet har stort anseende och en gedigen historia av samarbeten med viktiga personer ur den svenska konsthistorien. Därmed fanns det desto större anledning att tillvarata arkivet eftersom materialet är unikt.

Gjuteriets bestånd av glasplåtar tillhör nu Stadsarkivet efter att firman lämnat in materialet. I och med det övergår ägande- och förfoganderätten, samt det fulla ansvaret för handlingarna till Stockholm stadsarkiv och handlingarna kan lämnas ut till forskning utan förbehåll. På arkivinstitutionen blir fotografierna mer tillgängliga än hos arkivbildaren. Just den stora mängden gör fotomaterialet svåröverskådligt för forskare då registren inte är kompletta. Att digitalisera alla glasplåtarna skulle kosta för mycket för både för gjuteriet och för Stadsarkivet.

De nummerade fotografierna är för närvarande ordnade kronologiskt, det vill sägas diakront. De är inte registrerade efter vilken sorts föremål de föreställer, det vill säga taxonomiskt.⁴⁴ I framtiden är det tänkt att alla glasplåtarna ska registreras

⁴² Skoglund, L.O. (1986) "Tillgänglighet och utnyttjande", s. 68.

⁴³ Gränström, C. & L. Lundquist, K. Fredriksson (2010) *Arkivlagen – bakgrund och kommentarer*, s. 54.

⁴⁴ Dahlgren, Anna (2009) "Tankar om tillgänglighet och fotografier i arkiv", s.71.

i en Excelfil, vilket skulle öka tillgängligheten, eftersom man då förhoppningsvis kan leta bilder på gjutningar efter konstnär eller ämne som till exempel olika sorters lampor i jugendstil. De onummerade fotona låg inte i någon tidigare ordning men ska delas upp taxonomiskt efter ämne. De föreställer lampor, byster, minnes tavlor, djurskulpturer med mera.

Man skulle kunna digitalisera ett urval av det mest representativa föremålen och konstnärerna. Anna Dahlberg skriver i boken *I bildarkivet* att det då blir en kontrollerad tillgång av materialet snarare än en ökad tillgänglighet för allmänheten. Då är det institutionen som avgör vilka bilder som är värda att visas upp. Men att lägga ut bilder på nätet innebär samtidigt att släppa kontrollen över materialet då det blir tekniskt möjligt att kopiera dem digitalt.⁴⁵ Bilderna från gjuteriet är dock inte kopplade till någon fotograf vilket gör frågan om upphovsrätt mindre tydlig. Även om det inte gjorts urval bland fotona och man inte har tillfört dem metadata i ett datasystem så har Stadsarkivet inte en objektiv och neutral inställning till materialet. Bara det att man valt att ta emot gjuteriets arkiv framför andra företagsarkiv kan ses som ett ställningstagande. Vilka arkiv som anses värda att bevara påverkar det kollektiva minnet, historieskrivningen och forskningen, menar Dahlgren.⁴⁶ Kunskapen om Herman Bergmans gjuteri kan nu både bevaras och spridas och förhoppningsvis ökar intresset inte bara för gjuteriet och dess verk utan även för gjutning som konstart.

⁴⁵ Dahlgren, Anna (2009) ”Tankar om tillgänglighet och fotografier i arkiv”, s. 62.

⁴⁶ Dahlgren, Anna (2009) ”Tankar om tillgänglighet och fotografier i arkiv”, s. 69.

Sammanfattning

Herman Bergman Konstgjuteris arkiv är intressant ur företagshistoriskt och konstnärligt perspektiv. Det innehåller mycket information om samarbetet med svenska konstnärer i över 100 år, vilket gör arkivet unikt. Det finns mycket information om hur företaget drevs under första halvan och 1900-talet. Jag har i denna PM återgett gjuteriets historik från att det startades 1908 fram till 1970-talet då arkivet hamnade i skymundan och glömdes bort. Huvudparten av materialet är från 1940- och 1950-talen.

Jag har redogjort hur materialet såg ut när det inkom till Stockholms stadsarkiv och hur jag resonerade när allt lades i ordning. Jag förtecknade gjuteriets arkiv enligt allmänna arkivsystemet vilket fungerade väl. Målet var att göra handlingarna överskådliga och lätta att hitta i förteckningen. Efter att ha sorterat arkivmaterialet efter ämne gick det bra att passa in det under arkivsystemets rubriker. Vissa handlingar hamnade i egna ämnesspecifika serier. Alternativa sätt att förteckna företagsarkiv på var svårt att hitta då det inte finns mycket skrivet om ämnet.

Arkivet innehåller mycket fotografiskt material som består av glasplåtar och pappersfotografier. De föreställer olika bruksföremål och konstverk som skapats på gjuteriet i samarbete med olika konstnärer. En del av dem är välkända namn som Carl Eldh och Carl Milles. Fotomaterialet är kulturhistoriskt intressant eftersom de visar vad konstnärerna och gjuteriet skapat och även de designtrender som passerat genom årtiondena. Jag har tagit upp hur materialet skulle kunna göras tillgängligt för allmänheten genom sökvägar och digitalisering.

Arkivet innehåller även mycket brev. De är uppdelade i inkomna och utgående brev till företaget samt Herman Bergmans privata brevsamling. Det är den ursprungliga ordningen som de låg i när arkivet inkom till stadsarkivet. Breven har forskningspotential eftersom alla brevserier innehåller brev till och från konstnärerna.

Förutom fotografierna och alla affärspapper fanns det en stor serie med beställningseddor som innehåller uppgifter om föremål som gjutits. Sökvägar in i arkivet var viktiga att hitta och dokumentera och jag har försökt beskriva olika sätt att finna uppgifter om fotografier, konstnärer och deras verk i arkivet. Efter att ha rensat materialet från pärmar, damm och gem var det inte mycket som

behövde gallras. En serie med verifikationer gallrades men annars behölls det mesta för framtida forskning.

Arkivet belyser vad som ansågs viktigt inom konst och kultur i Sverige under första halvan av 1900-talet. Bilderna på gjutningarna visar vad som ansågs som vackert och modernt samt vilka människor och händelser som man förr ansåg vara värda att minnas och förevigas i brons. Eftersom många av statyerna står kvar än idag på torg runt om i landet är det roligt att informationen om både vem som skapat dem och när finns kvar.

Käll- och litteraturförteckning

Tryckt material

- Dahlgren, Anna (2009) ”Tankar om tillgänglighet och fotografier i arkiv”, i *I bildarkivet – om fotografi och digitaliseringens effekter*. Stockholm: Fälth & Hässler.
- Gränström, Claes & Lennart Lundquist, Kerstin Fredriksson (2010) *Arkivlagen – bakgrund och kommentarer*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Hansson, Arne (1986) ”Bevarande och gallring/kassation”, i *Informationshantering i företagen, företagen och forskningen*. Stockholm: Näringslivets arkivråd.
- ”Herman Bergman” (1928) i *Hvar 8dag, Illustrerat magasin* Göteborg: F.A.B. Hvar Dags tryckeri.
- ”Herman Bergman Konstgjuteri A.B.” (1919), i *Svensk Industri i ord och bild*, Göteborg: A. B. Pahlman & Co.
- Hultman, Maja (2010), ”Hovjuvelerare W.A. Bolins AB företagsarkiv” Magisteruppsats i arkivvetenskap, Uppsala universitet: Institutionen för ABM, 2010:72.
- Lenander Fällström, Anne Marie (1986) ”Bevarande och gallring/kassation”, i *Informationshantering i företagen, företagen och forskningen*. Stockholm: Näringslivets arkivråd.
- Ljunggren, Inger (1982), ”Företagsarkivet – källa för personhistorisk forskning? ”, i *Släkt och Hävd*. Stockholm: Genealogiska föreningen.
- Meurling, Anna Christina (1977) *Arkivhandboken*. Stockholm: Andrén & Holms Boktryckeri AB.
- Minne, Jean (2000) *Utställningen Hundra år med Herman Bergmans Konstgjuteri*.
- Olsson, Karin. (2011) ”Fotografiskt material”. Arninge: Riksaarkivet.
- Skoglund, Lars-Olof (1986). ”Tillgänglighet och utnyttjande”, i *Informationshantering i företagen, företagen och forskningen*. Stockholm: Näringslivets arkivråd.
- Smedberg, Staffan (2008). *Att ordna och förteckna arkiv: Åttonde upplagan*. Saltsjö-Boo.
- Ulfsparré, Anna Christina (2002). ”Företagsarkiven – problembarn eller värs-tingar?”, i *Vardagslit och företagsvinst*. Borås: Centraltryckeriet.

Otryckt material

Mejl från Karlsson, Per-Ola, arkivarie på Centrum för Näringslivshistoria, 2011-05-11.

Intervjuer

Gunnars, Ingvar 2011-05-03.

Minne, Jean 2011-04-29.

Elektroniska källor

Att förteckna arkiv i Stockholms stad, En praktisk handledning. URL:

<http://www.ssa.stockholm.se/upload/Arkivvard/Handledningar2009> [2011-05-15].

Lövblad, Håkan (2006). ”Bevarande av räkenskaper – mål, bakgrund och förändringar”, Riksarkivet. URL:

<http://www.sipu.se/upload/SIPUArkivvardskonferens2006-01-26.pdf>. [2011-05-22]

RA-FS 2004:3, <http://www.riksarkivet.se/Sve/RAFS/Filer/ra-fs-2004-03.pdf>. [2011-05-22]